

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/60-63>

**Vüsal Quliyev**  
Bakı Biznes Universiteti  
magistrant  
vsalquliyev@gmail.com

## **Təşkilatlarda daxili nəzarət sisteminin tətbiqinin səmərəliliyi**

### **Xülasə**

Mühasibat uçotunun əsas funksiyalarından biri maliyyə nəzarəti üçün zəmin yaratmaqla mülkiyyətçinin mənafeyinin müdafiəsini təmin etməkdən ibarət olan onun müdafiə funksiyasıdır. Bununla belə, qoruyucu funksiyanın həyata keçirilməsi nəzarəti həyata keçirmək üçün vasitələrin mövcudluğunu tələb edir. İlk növbədə, bu, daxili nəzarətdir.

Hər bir şirkətin sistemli şəkildə uğur qazanması və gündəlik əməliyyatların düzgün və səmərəli aparılması üçün daxili nəzarət sistemlərinin formalaşması mütləq və qaçılmazdır. Daxili nəzarət dedikdə, müəssisənin imkanlarından səmərəli istifadə edərək qarşısında olan hədəflərə çatmağı, eyni zamanda maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü və normativlərə uyğunluğu təmin etməyi nəzərdə tutur. Düzgün qurulmuş nəzarət sistemi, şirkətdə baş verə biləcək oğurluq və dələduzluq hadisələrini azaltmağa xidmət edir.

Daxili nəzarət mühasibat uçotu və audit tərəfindən müəyyən edildiyi kimi, daxili nəzarət, təşkilatın məqsədlərinin əməliyyat effektivliyi və səmərəliliyi, etibarlı maliyyə hesabatları və qanunlara, qaydalara və siyasətlərə uyğunluğunu təmin etmək üçün bir prosesdir. Geniş anlayış, daxili nəzarət təşkilat üçün risklərə nəzarət edən hər şeyi əhatə edir.

Bu, təşkilatın resurslarının istiqamətləndirilməsi, monitorinqi və ölçülməsi vasitəsidir. O, fırıldaqçılığın aşkar edilməsində və qarşısının alınmasında və təşkilatın həm fiziki (məsələn, maşın və əmlak), həm də qeyri-maddi resurslarının (məsələn, ticarət nişanları kimi reputasiya və ya əqli mülkiyyət) qorunmasında mühüm rol oynayır.

***Açar sözlər:** mühasibat uçotu, nəzarət, audit, daxili nəzarət, risk*

**Vusal Guliyev**  
Baku Business University  
Master student  
vsalguliyev@gmail.com

## **Effectiveness of Implementation of Internal Control System in Organizations**

### **Abstract**

One of the main functions of accounting is its protective function, which is to ensure the protection of the owner's interests by laying the foundation for financial control. However, the implementation of the protective function requires the availability of tools to carry out control. First and foremost, this refers to internal control.

The formation of internal control systems is essential and inevitable for every company to systematically achieve success and to ensure that daily operations are conducted correctly and efficiently. Internal control refers to the efficient use of the company's resources to achieve its goals, while also ensuring the accuracy of financial reports and compliance with regulations. A properly structured control system helps reduce the likelihood of theft and fraud within the company.

As defined by accounting and auditing, internal control is a process designed to ensure the operational efficiency and effectiveness, reliable financial reporting, and compliance with laws, regulations, and policies of the organization. This broad concept covers everything that controls risks within the organization.

It is a means of directing, monitoring, and measuring the organization's resources. It plays a crucial role in detecting and preventing fraud, as well as protecting both the organization's physical (e.g., machinery and property) and intangible assets (e.g., reputation or intellectual property like trademarks).

**Keywords:** *accounting, control, audit, internal control, risk*

### Giriş

Daxili nəzarət, bir təşkilatın maliyyə və əməliyyat fəaliyyətlərinin düzgün, səmərəli və təhlükəsiz şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə tətbiq olunan bir sistemdir. Bu sistem, təşkilat daxilində risklərin idarə edilməsini, müvafiq qaydalara riayət olunmasını, aktivlərin qorunmasını və mühasibat məlumatlarının dəqiqliyini təmin etmək üçün bir sıra proseslər və prosedurların yerinə yetirilməsini əhatə edir (Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunu, 2004).

### Tədqiqat

Təşkilati səviyyədə daxili nəzarət məqsədləri maliyyə hesabatlarının etibarlılığı, əməliyyat və ya strateji məqsədlərə nail olunması ilə bağlı vaxtında əks əlaqə, qanun və qaydalara uyğunluq ilə bağlıdır. Xüsusi əməliyyat səviyyəsində daxili nəzarət xüsusi məqsədə nail olmaq üçün görülən tədbirlərə aiddir (məsələn, təşkilatın üçüncü tərəflərə ödənişlərinin göstərilmiş etibarlı xidmətlərə görə olmasını necə təmin etmək olar?). Daxili nəzarət prosedurları proseslərin dəyişməsinə azaldır və daha çox proqnozlaşdırıla bilən nəticələrə gətirib çıxarır (Novruzov, 2001).

Effektiv daxili nəzarət sistemini inkişaf etdirərkən müəssisə rəhbərliyi aşağıdakı məqsədləri qoyur:

- biznesi etibarlı məlumatlarla təmin etmək,
- aktivlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi,
- informasiyanın mühafizəsinin təmin edilməsi,
- iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsi,
- mühasibat uçotunun qəbul edilmiş uçot siyasətinə uyğunluğunu təmin etmək,
- maliyyə hesabatlarının tərtibi və təqdim edilməsi qaydalarına riayət olunmasının təmin edilməsi.

Daxili nəzarətin elementləri onun təşkilati-iqtisadi mexanizminin tərkib hissələridir. Elementlər fəaliyyət miqyasından və idarəetmənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq təşkilatlar tərəfindən müstəqil olaraq təyin olunur («Azərbaycan Respublikası Auditor Palatası haqqında Əsasnamə», 1995).

Şirkətin daxili nəzarət sistemində aşağıdakı elementlər daxil olmalıdır:

**Nəzarət mühiti:** Nəzarət mühiti bütün işçilər üçün dürüstlüyün vacibliyini və fərqləndirici qaydada daxil olmaqla qeyri-münasiblikləri aşkara çıxarmaq və aradan qaldırmaq öhdəliyini müəyyən edir. Direktorlar şurası və rəhbərlik bu mühiti yaradır və nümunə göstərir. Rəhbərlik daxili nəzarət məqsədlərini asanlaşdırmaq üçün daxili sistemləri və işçi heyətini işə salmalıdır (Abbasov, 2009).

**Riskin qiymətləndirilməsi:** Şirkət müntəzəm olaraq risk və ya zərərin potensialını və ya mövcudluğunu qiymətləndirməli və müəyyən etməlidir. Bu cür qiymətləndirmələrin nəticələrinə əsasən, riskin məhdudlaşdırılmasını təmin etmək və ya əlaqəli sahələrdə riski izləmək üçün əlavə diqqət və nəzarət səviyyələri həyata keçirilə bilər (Xankişiyev, 2002).

**Monitoring:** Şirkət davamlı fəaliyyət göstərməsi üçün daxili nəzarət sistemində nəzarət etməlidir. Bunu etmək istər sistem yeniləmələri, istər işçilərin əlavə edilməsi, istərsə də işçilərin lazımı təlimi vasitəsilə daxili nəzarətin lazım olduqda işləmək qabiliyyətini təmin edə bilər.

**İnformasiya/Rəhbərlik:** Möhkəm məlumat və ardıcıl ünsiyyət iki cəhətdə vacibdir. Birincisi, məqsəd və rolların aydınlığı uğurlu daxili nəzarət üçün zəmin yarada bilər. İkincisi, atılması lazım olan addımların başa düşülməsini və öhdəliklərini asanlaşdırmaq işçilərə işlərini ən effektiv şəkildə yerinə yetirməyə kömək edə bilər (Xankişiyev, 2013).

**Nəzarət fəaliyyətləri:** Bunlar daxili nəzarətin bütövlüyünü və tənzimləyicilərə uyğunluğu qoruyan proseslərə, siyasətlərə və digər fəaliyyət kurslarına aiddir. Onlar profilaktik və detektiv fəaliyyətləri əhatə edir.

**Qanunlara və qaydalara uyğunluq:** Təşkilatın maliyyə fəaliyyəti bütün müvafiq qanunlara, qaydalara və standartlara uyğun olmalıdır. Bu, maliyyə tənzimləmələrindəki dəyişikliklərdən xəbərdar olmağı və uyğunluğu təmin etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə edir (Dövlət büdcəsi. Səhiyyə xərcləri, 2005).

**Vəzifələrin ayrılması:** Məsuliyyətlərin müxtəlif insanlar arasında bölüşdürülməsi səhv və ya uyğun olmayan hərəkətlər riskini azaldır. Buraya fırıldaqçılıq və səhvlərin qarşısını almaq üçün icazə, qəyyumluq və qeydlərin aparılması rollarının ayrılması daxildir.

**Fiziki nəzarət:** Biznes pul vəsaitləri, inventar və avadanlıq daxil olmaqla aktivlərini qorumaq üçün təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirməlidir. Bu, təhlükəsiz saxlama qurğularını, giriş nəzarətlərini və nəzarət sistemlərini əhatə edə bilər (Sadıxov, 2005).

Daxili nəzarət adətən icazə, sənədləşdirmə, uzlaşma, təhlükəsizlik və vəzifələrin ayrılması kimi nəzarət fəaliyyətlərindən ibarətdir. Onlar geniş şəkildə profilaktik və detektiv fəaliyyətə bölünür.

Profilaktik nəzarət fəaliyyətləri ilk növbədə səhvlərin və ya fırıldaqların baş verməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır və hərtərəfli sənədləşdirmə və icazə təcrübələrini əhatə edir. Bu prosesin əsas hissəsi olan vəzifələrin ayrılması, heç bir fərdin maliyyə əməliyyatı və nəticədə, aktivə icazə vermək, qeyd etmək və nəzarətində olmaq mövqeyində olmamasını təmin edir. Fakturaların təsdiqi və xərclərin yoxlanılması daxili nəzarətdir (Quliyev, 2001).

Detektiv nəzarət ilk müdafiə xəttinin qaçırdığı əşyaları və ya hadisələri tutmaq üçün nəzərdə tutulmuş ehtiyat prosedurlardır. Burada ən vacib fəaliyyət məlumat dəstlərini müqayisə etmək üçün istifadə edilən uzlaşmadır. Maddi fərqlər aşkar edildikdə düzəldici tədbirlər görülür. Digər detektiv nəzarətlərə mühasibat firmalarının xarici auditləri və inventar kimi aktivlərin daxili auditləri daxildir («Audit xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1994).

İstənilən biznesdə strateji hədəflərə çatmaq üçün əsas sayılan amillərdən biri kimi daxili nəzarət sisteminin beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş standartlara uyğun yaradılması və bu sahədə uğur qazanmış aparıcı dövlətlərin təcrübəsindən istifadə olunması vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan sığorta bazarında da ildən-ilə artan rəqabət mühiti şirkətlər tərəfindən təqdim olunan məhsulların çeşidinin və xidmət keyfiyyətinin artırılması ilə yanaşı, şirkətlərin daxilində güclü korporativ strukturun və daxili nəzarət sisteminin formalaşmasını da tələb edir («Auditor Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995).

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, daxili nəzarət sisteminin effektiv fəaliyyəti üçün onun əsas iştirakçılarının, o cümlədən menecmentin, funksional nəzarətin, daxili auditin və risklərin idarə olunması bölməsinin paralel olaraq öz funksiya və səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərməsi vacib hesab olunur (Məmmədov, 1997).

### Nəticə

Daxili nəzarət sistemi riskləri effektiv idarə etmək və əməliyyatlarının bütövlüyünü təmin etmək istəyən hər bir təşkilat üçün vacibdir. Aydın siyasət və prosedurlar yaratmaqla, işçiləri ən yaxşı təcrübələr üzrə öyrətməklə və mövcud nəzarəti mütəmadi olaraq nəzərdən keçirməklə şirkətlər uzunmüddətli biznes uğurları üçün güclü zəmin yarada bilərlər.

Geniş mənada desək, uzunmüddətli perspektivdə təşkilatınızın davamlı fəaliyyətini təmin etmək üçün düzgün nəzarətə sərmayə qoymaq lazımdır. Bu, təkcə biznesin davamlılığına zəmanət vermir və təşkilatınızı bahalı səhvlərdən və saxtakarlıqdan qoruyur, həm də əlavə şəffaflıq yaradır, problemləri erkən aşkar etməyə kömək edir və adekvat düzəldici fəaliyyətə imkan verir.

Təşkilatınızda müxtəlif hərəkət edən hissələrin mürəkkəbliyi səbəbindən effektiv daxili nəzarət sisteminin tətbiqi həmişə asan məsələ deyil. Potensial riskləri müəyyən etmək və onları azaltmaq üçün strategiyalar hazırlamaq, həmçinin bütün işçilərin İCS tərəfindən qoyulmuş prosedurlardan xəbərdar olmasını və onlara əməl etmələrini təmin etmək çətin ola bilər.

Uğurlu daxili nəzarət sisteminin tətbiqi üçün digər maneə daim dəyişən biznes mühitidir. Texnologiya inkişaf etdikcə, daxili nəzarətlərinizi müvafiq olaraq yeniləmək və dəyişdirmək zərurəti yaranır. Buna baxmayaraq, daxili nəzarət sistemi proqramı günü xilas etmək üçün buradadır. İCS təşəbbüslərinizi uyğun alətlə dəstəkləmək istənilən problemi əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini daha səmərəli edir.

Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi vaxt və resursların ilkin sərmayəsini tələb edə bilsə də, uzunmüddətli faydalar istənilən xərclərdən xeyli üstündür. Effektiv daxili nəzarət sistemi təşkilatınızın aktivlərini qorumağa kömək edir, qanun və qaydalara riayət olunmasını təmin edir və nəticədə şirkətinizin səmərəliliyini və gəlirliliyini artırır. Bu, yaxşı dizayn edilmiş daxili nəzarət sistemini istənilən uğurlu təşkilatın əvəzsiz aktivinə çevirir.

### Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunu. (2004).
2. «Azərbaycan Respublikası Auditor Palatası haqqında Əsasnamə». (1995).
3. Abbasov, S. A. (2009). Maliyyə menecmentinin təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri.
4. «Audit xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1994).
5. «Auditor Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1995).
6. Dövlət büdcəsi. Səhiyyə xərcləri. (2005). İqtisadi tədqiqatlar mərkəzi.
7. Xankişiyev, B. A. (2002). Maliyyə nəzarəti.
8. Xankişiyev, B. A. (2013). Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat.
9. Quliyev, T. Ə. (2001). Menecmentin əsasları.
10. Məmmədov, S. M. (1997). Maliyyə.
11. Novruzov, V. Q. (2001). Audit (dərs vəsaiti).
12. Sadıxov, M. M. (2005). Korporativ maliyyə.

Daxil oldu: 19.08.2024

Baxışa göndərildi: 23.09.2024

Təsdiq edildi: 11.10.2024

Çap olundu: 30.10.2024